

PRILOG POLITICI HRVATSKE OPOZICIJE 1865—1868.

(Francuski novinar L. Rigondaud u Hrvatskoj 1867.)

Ljerka Kuntić

Politička linija Samostalne stranke, t. j. nastojanje, da se Hrvati sporazume s Bečom, da uđu u centralni državni parlament, Reichsrat, pretrpjela je na izborima za hrvatski sabor 1865. poraz. Ivan Mažuranić, glavni nosilac te politike od 1861, napustio je položaj hrvatskoga dvorskog kancelara, a naslijedio ga je unionist Emil Kušević. U rujnu 1865 kralj je manifestom objavio, da se odriče Carevinskog vijeća (Reichsrat), i tada se činilo, da će se glavnina Narodne stranke opet moći boriti za svoj federalistički program.

Međutim, do promjene političkog kursa došlo je zbog Mađara; vlada je željela da se s njima izmiri, jer u slučaju sukoba s Pruskom nije htjela da za ledima ima buntovne Mađare. Svakako, ta politika tada, 1865, još nije bila javna. Tako se desilo, da je Narodna stranka u saborskoj adresi 12. II. 1866 načelno priznala skupne poslove s Monarhijom, ali je reakcija dvora bila sasvim promađarska: Hrvati su upućeni da uredi svoj odnos prema Mađarima. Premda se politika dvora prema Mađarima očividno mijenjala, Hrvati nisu izmijenili svoj stav prema njima, kolikogod se tu radilo o ravnoteži političkih sila. Hrvati su i sada, početkom 1866, polazili od člana 42/1861; o tome je imala raspravljati regnikolarna deputacija, izabrana na saboru 11. III. 1866.

Mađarima nije bilo do ravnopravnog sporazuma s Hrvatima; za njih su radile okolnosti. Austrija je 3. VII. 1866 poražena kod Sadove, i otada će se žuriti da namiri Mađare i konsolidira se što brže i temeljitije. Kad je hrvatski sabor 19. XII. 1866 označio zajedničke poslove s Monarhijom, utvrdivši ono što je u principu priznao početkom 1866, još je, doduše, trajala borba ministara u Beču oko preuređenja države, no već 7. II. 1867 »federalista«
Belcredija naslijedio je dualist Beust.

Tako se desilo, da je Narodna stranka, koja je, kako se činilo, 1865 oborila Mažuranića i, također naizgled, doživjela zadovoljštinu, kad se kralj odrekao centralizma (u rujnu 1865), koja je zatim, u promijenjenim prilikama, izmijenila svoj dotadašnji stav prema Beču (12. II. 1866 i još više 19. XII. 1866) — ta je stranka početkom 1867 pregažena, kao da njenih pobjeda i ustupaka nikada nije ni bilo. Kad je 17. II. 1867 Ugarska dobila posebno ministarstvo i kad je formalno stvorena Austro-Ugarska, Narodna je stranka zajedno s bivšom Samostalnom, a s njima i Hrvatska uopće, izgubila značenje trećeg partnera u političkoj igri Beč—Pešta—Zagreb, a tu je poziciju Hrvatska držala od 1848 — dakle gotovo dvadeset godina. Beč je i pod apsolutizmom, ne pravno, ali faktično, priznavao odvojenost, dakle samostalnost Hrvatske prema Ugarskoj. Vrijeme od 1859 do 1866 bilo je doba, kad se to stanje moglo iskoristiti i iz faktičnog pretvoriti u pravno. To se i desilo nakon pada Bachovog apsolutizma

kada je s čl. 42/1861 hrvatskog sabora Beč priznao, da je događajima 1848 pravno prekinuta svaka veza između Hrvatske i Ugarske. S austro-ugarskom nagodbom se to iz temelja promijenilo. Kralj je 23. IV. 1867 pozvao Hrvate da preko ugarskog sabora sudjeluju na njegovoj krunidbi. Sabor je 18. V. dao u adresi odgovor, da to ne može biti prije, dok ugarski sabor ne prizna član 42/1861. Sabor je 25. V. raspušten; dvoru nije bilo ni na kraj pameti, da zemaljski zakon, član 42/1861, respektira. A opozicija je ustrajala, demonstrirajući odlučno protiv dualizma. I stav sabora bio je protest, o čijem smislu nitko nije mogao sumnjati. Krunidba se 8. VI. održala bez Hrvata. Nastupilo je nezakonito stanje. Namjesnik banske časti Levin Rauch (poslije 27. VI. 1867), proveo je izbore za novi sabor s pomoću terora (sabor se sastao 8. I. 1868). Opozicija je, ukoliko su njeni ljudi izabrani, napustila taj nezakoniti sabor i nije uopće sudjelovala pri sklapanju hrvatsko-ugarske nagodbe.

To je kratka historija domaćega političkog previranja 1865–67, i nije teško uočiti, da je kraj 1866 i prva polovica 1867 bilo najnapetije razdoblje te borbe. Upravo u to vrijeme boravi u Hrvatskoj francuski novinar Louis Rigondaud.

I.

O L. Rigondaudu, u vezi s njegovim boravkom u Zagrebu, pisao je u tri navrata R. Maixner.¹ Njegova je zasluga, što je upozorio na publicistički rad Rigondauda 1868 i kasnije.² U prvom radu³ je, uglavnom na temelju pisanja u »Pozoru« i »Agramer Zeitung« od 1867, pokazao kako su tadašnja vlada u Hrvatskoj (L. Rauch) i opozicija reagirali na pojavu toga žurnalista. Maixnera pri tome nisu zanimali ni početak ni motivi Rigondaudova rada u Hrvatskoj; on se zabavio samo »aferom«, koja se dešavala oko žurnalista u srpnju 1867.

Ta je »afera« imala prethistoriju, koju vrijedi zabilježiti. O boravku Rigondauda u Hrvatskoj ljeti 1867 javio je »Pozor« još za trajanja sabora ovo: »Od jedno mjesec dana bavi se u Zagrebu, došavši iz Pešte, gosp. Rigondaud rodом iz Francuske, dopisnik više francuskih najznamenitijih listova kako su »J. des Débats« i »Indép.« i t. d., čovjek mladih ljeta, oštra uma, izobražena duha, vesele čudi, slobodumnih težnja, dobru rad za svestrani razvoj i napredak cijeloga čovječanstva. Bavio se u Pešti duže vremena, imao prilaz u odlične krugove, upoznao Deáka, Andrassyja i ostale bogove minorum gentium, prozrio negrijuću sjajnost mađarskog bića, proučio lažljivost mađarskog liberalizma, i sve što je spoznao, ljude i stvari, to je naslikao pred evropskim općinstvom. Još u Pešti zanimao se pitanjem hrvatskim, pa da čim dublje u nj pronikne

¹ Annales de l'Institut français de Zagreb, 1939, br. 9 i 11, i 1952, br. 1.

² Josip Horvat (Politička povijest Hrvatske. 1936), naziva Rigondauda »istaknutim francuskim novinarom«, dok u pitanje o njegovoj aktivnosti ne ulazi, već je samo konstatira: »izvješćuje francuske i belgijske novine o Rauchovu izbornom teroru«. M. Polić (spomenuo Maixner, Annales..., 1939, br. 9) manje više samo konstatira rad R-a: »... dođe u Hrvatsku te stade francusko novinstvo obavještavati u smislu prijaznom narodnim težnjama opozicije«, ma da spominje i »njegove dogovore s opozicijom« (Parlamentarna povijest Hrvatske... II, Zagreb, 1900, str. 7). Članci R-a ostali su, u cjelini, nepristupačni do danas.

³ R. Maixner, Un journaliste français expulsé de Zagreb en 1867, Annales..., 1939, br. 9.

preselio se iz Pešte u Zagreb, da ovdje na svoje oči gleda otvorenu istinu i sućstvo, mjesto kojih morade u Pešti na podmetnute očale mađarske gledati zacoprane prikaze.«

Dalje »Pozor« kaže, da Rigondaud razgovara sa svakim; da je uzeo u zaštitu hrvatski narod i njegovu pravednu stvar. Zato su ga »Pozorovi« protivnici uzeli na oko. »Jedan od takovih ljudi — velikaš je nedavno odlikovan — potrudio se kako čujemo ovih dana k svijetlomu banu, i opisao mu g. Rigondauda kao prevratnika, konšpiratora, izaslanika francuske demokracije, da raspreda mrežu prevrata preko Biograda, Sarajeva, Cetinja i Zagreba. Zato da je potrebno, neka se g. Rigondaud otpremi iz Zagreba.«⁴ »Pozor« kaže, da je ban rekao, da će se stvar ispitati gdje treba, a sam sa svoje strane upozorava, da Rigondaud ima pasoš u redu.

Zatim je »Pozor« 10. i 11. V. objavio i otvoreno pismo, najprije na francuskom jeziku, zatim prevedeno, gdje Francuzi, inženjeri G. Aumont i H. Cous-saint u ime svojih zemljaka, nastanjenih u Hrvatskoj, protestiraju u vezi s glasinama o izgonu Rigondauda.

Iz načina, kako je »Pozor« predstavio Rigondauda svojim čitačima, vidi se posve jasno, da toga gosta iz tuđine poistovjetuje sa samim sobom. Zatim je Rigondaud dao materijala, da se kaže još i više. »Pozor« se 27. V. raspisao ovako:

»Našu domovinu malo poznaju u tuđem svijetu. Što su dočuli o njoj, dočuli su iz ustiju njemačkih i mađarskih, koja o nas ne govore lijepo. Našu najplemenitiju borbu, što ju ikoji narod na svijetu voditi može, borbu za opstanak, slobodu i prosvjetu naroda, jer je ovo ujedno borba proti lakomoj pohlepi njihovoj, Nijemci i Mađari slikuju u tuđini od prvoga dneva našega pokreta kao oruđe natražnjaštva i ropstva. Bespravnom, divljom, golom i bezsilnom proglašuju trojednu krajevinu, te kada narod sav složan ište svoje pravo i razvije u to ime snagu, koja ne dokazuje ni divljaštvo ni golotinju, onda pomamni dušmani u protuslovju sami sobom i među sobom, jedni govore, da smo bijesni prevratnici proti postojećemu redu, drugi opet, da mi jedini na svojim plećima nosimo svu koliku reakciju Austrije.« Istina je ipak izašla na vidjelo, zahvaljujući dopisima L. Rigondauda u listu »lndépendance belge«. »Pozor« bez ustezanja hvali trijeznost, odličnu obaviještenost, napredni stav i raširenost lista, gdje Rigondaud piše svoje zagrebačke dopise »pod posebnom rubrikom: »Novosti hrvatske«, kao što posebnu rubriku imadu novosti francuske, ili ruske, ili engleske, ili austrijske, ili ugarske i t. d. Nam se to čini od velike internacionalne znamenitosti. Prvi put prikazuje se u svijetu diplomatskom trojedna kraljevina kao posebno državno tijelo.« Pa daje i posljednji dopis Rigondauda o Hrvatskoj: »Narodne izjave pokazuju se svakim danom; zemlja je veoma uzbuđena, a javno mnjenje ni najmanje umireno. I u Beču i u Pešti moraju konačno uvidjeti, da se na Hrvate obzirati valja; da Hrvati razumiju političku situaciju, i da se njom koristiti kane; pa ako im se ne ispune želje, koje punim pravom zahtijevaju, da mogu potaknuti ozbiljnije neprilike, nego se možebiti misli, da mogu dapače postati neoborivom zaprekom novomu preustrojstvu Austrije.«

»Šta će dakle biti? Hoće li vlada Hrvatsku kontumacirati, te pristupiti krunisanju bez trojedne kraljevine? Ako se to učini, to će taj čin raskinuti svezu među trojednom krajevinom i drugim zemljama krune sv. Stjepana. Tim

⁴ Pozor, 9. V. 1867.

narodima daje se samo novo oružje za budućnost, tim načinom može ovo pitanje kod zgodne prilike međunarodnim postati.«⁵

»Agramer Zeitung« još je, po mogućnosti, zaoštrila ton, napisavši toga istog dana: »Dok njemački i peštanski listovi prelaze u žurbi preko *hrvatskog pitanja* s izvjesnom nonšalansom, koja graniči s podcjenjivanjem, i zahtjeve našega sabora prema Mađarima prije svega nazivaju potpuno neopravdanima, »Indépendance (sic!) belge« naše prilike prosuđuje dublje«, pa navodi najoštrije formulacije.⁶

Sada ipak reagira i ban Josip Šokčević, pa 28. V. šalje u Beč — i to ne Dvorskoj kancelariji, gdje sjedi unionist Kušević, već prezidiju Ministarskog savjeta (policajni odsjek) — slijedeći dopis: »Već dulje vremena boravi ovdje u Zagrebu neki Henri Rigondaud, dopisnik više francuskih i belgijskih listova.

Isti se kreće samo u krugovima, koji su poznati po svojoj opoziciji prema sadašnjem vladinom sistemu; zato njegovi dopisi, osobito dopisi u Indépendance belge, zastupaju nazor i težnje tih krugova.

Ovdašnji opozicionalni list »Pozor« ostentativno reproducira te dopise i uopće ih razglasuje na način, koji treba da pokaže, kako hrvatske težnje uživaju simpatije lista, koji je raširen po svim zemljama Evrope, i u čemu treba gledati moralnu podršku da se dosljedno ustraje pri političkom stavu, što su ga zauzeli spomenuti opozicionalni krugovi.«⁷

Zbog toga zagrebačko Namjesničko vijeće smatra, da bi bilo »vrlo poželjno«, da se taj dopisnik ukloni iz Zagreba.

»Pozor« je nastavio sa svojom agitacijom i javio opet 31. V., da je Rigondaud, osim čestih dopisa u »l'Indépendance belge«, dao prikaz hrvatskog sabora i za francuski ilustrirani i književni časopis »L'Illustration«, paralizirajući tako iskrivljene vijesti, što ih austrijsko poslanstvo daje u »Moniteur«.

Dokora su iz Beča odgovorili na prijavu bana Šokčevića (9. VI. 1867), iznjevši među ostalim i slijedeće: »Neki Rigondaud, no s imenom Jules, pojavio se već zimi 1865/6 u Pešti kao učitelj jezika i novinar, pobudivši pažnju vlasti svojim intimnim dodirima s biskupom Strossmayerom, koji nisu bili bez političkih ciljeva; neki Louis Rigondeaud, navodno profesor lijepih umjetnosti i predavanja iz estetike, oštro se sukobio u februaru tekuće godine s gradskom stražom zbog nekog noćnog ispada, a nakon što je pritvoren, i s gradskim vlastima; rezultat sukoba bila je kaznena istraga kod causarum regaliium directora, odnosno kod gradskog suda za prekršaje, što su je povele vlasti, a čiji ishod još nije poznat, dok se Rigondaud žalio francuskom poslanstvu u Beču. Toga Rigondauda spominje i žalba, koju je također francuskom poslanstvu u Beču podnio Rigondaudov zemlja, imenom Charles Corand, jer da štajersko namjesništvo nije obojici odobrilo da drže literarne veečri i to zbog događaja u Pešti.

Nema sumnje, da je Henri Rigondaud, koji boravi u Zagrebu, identičan s Julesom i Louisom Rigondaudom.«

U Beču misle, da za izgon nema zapreka, jer u ministarstvu vanjskih poslova kažu, da »francusko poslanstvo zacijelo ne će podati veliko značenje Rigondaudovoj žalbi, koju svakako valja očekivati, jer već ima informacije o

⁵ Pozor, 27. V. 1867.

⁶ Agramer Zeitung. 27. V. 1867. (Napominjem, da sve citate na njemačkom ili francuskom jeziku donosim u prijevodu).

⁷ Državni arhiv Zagreb (DAZ), spisi predsjedništva Namjesničkog vijeća, 919/1867.

antecedencijama toga čovjeka, a te ga slabo preporučuju«. Na kraju, kažu iz Beča, da vlada ima puno pravo da otkáže gostoprimstvo strancu, ako se ne vlada kako treba.⁸

Vlasti su, dakle, otprije pazile na toga učitelja jezika, likovnog i književnog kritičara i novinara, koji se tobože služio trima imenima. Za njegov kontakt sa Strossmayerom iz vremena prije nagodbe vlasti su također znale. Rigondaud je i dalje bio pod paskom, pa je Šokčević 18. VI. obaviješten o njemu preko Ljubljane, da je ondje bio s drugim Hrvatima o Duhovima. Tu je sudjelovao u svim svečanostima, što ih je »narodna stranka« priredila gostima iz Hrvatske (odatle je poslan telegram Strossmayeru u Pariz i drugi na etnografsku izložbu u Moskvi, a pjevala se i ruska carska himna).⁹ Dalje kažu iz Ljubljane, da se Rigondaud nije ničim isticao, što bi zavrijedilo posebnu pasku. »Samo je upadalo u oči, da je čovjek, koji nije govorio ni slavenski ni njemački, već samo francuski, bio urešen hrvatskom kokardom.«¹⁰

Ban, čini se, nije više ništa poduzimao; uostalom, tih je dana napustio i svoj položaj i zemlju. Njegove će funkcije preuzeti Levin Rauch, koji već 5. VII. izdaje nalog, da se »stanoviti Rigondaud, podanik francuski, koji je, za vrijeme posljednjeg sabora i poslije raspusta istoga (25. V.; o. p.) boravio ovdje«, a vratio se u Zagreb s namjerom da se tu zadrži, »ima što prije otpraviti iz Zagreba«.¹¹ Taj je zahtjev smjesta poduprla Hrvatska dvorska kancelarija. Sačuvana je skica dopisa iz Kancelarije na ministarstvo vanjskih poslova, od 6. VII., pisana Kuševićevom rukom, prilično nečitljivo. Tu se saopćava, da je Rauch dao izagnati Rigondauda iz Zagreba; da se on prije toga u Pešti bavio političkom agitacijom i pisao članke »što su neprijateljski govorili o ugarskoj vladi«; da ga je, nakon što je napustio Peštu, »predobila ruska vlada... i za velikoruske ciljeve, barem je u Hrvatskoj otvoreno pokazivao ove tendencije«, pa se Kancelarija zalaže za izgon iz Zagreba. Kušević popraćuje pismo molbom, da se o izgonu i okolnostima povjerljivo obavijesti francuski poslanik, »da se u tome postupku ne bi gledao... neki akt neprijateljstva«.¹²

Rigondaud se nakon Rauchove naredbe obratio na Dvorsku kancelariju, ali dakako, nije postigao ništa, pa je 13. VII. stvarno ukrcan pod stražom na vlak i otpremljen na Rijeku.^{12a} Uza nj su se našli narodnjaci M. Mrazović, I. Vončina i Padavić, a bilo je i mladeži, koja mu je klicala, o čemu je Rauch bio izviješten.¹³ Rigondaud se nije dao smesti brzom provedbom Rauchove naredbe, pa se 14. VII. pritužio francuskom poslaniku u Beču Grammontu. »Pozor« sa svoje strane nije kasnio da o tome javi već 15. VII. Dakako, ni protivna strana nije mirovala. Kraljevski komesar Eduard Cseh, na Rijeci, izvijestio je 16. VII. Dvorsku kancelariju: »Prekjučer u 1/21 sat u noći stigao je ovamo iz sv. Petra prijašnji podžupan riječke županije Vončina i izvjesni Rigondaud, navodni dopisnik Indépendance belge, pa su ga na Elizabetinu šetalištu dočekali i pozdravili

⁸ DAZ, I. c., 1010/1867.

⁹ Pozor, 19. VI. 1867 i d.

¹⁰ DAZ, I. c., 1061/1867.

¹¹ DAZ, I. c., 1142/1867.

¹² DAZ, spisi predsjedništva Hrvatske dvorske kancelarije, 258/1867.

^{12a} Taj izgon imao je u vidu R. Maixner, koji je smatrao, da je Šišićeva vijest o hapšenju Rigondauda, u kolovozu iste god'ne netočna (Maixner, Un journaliste...). Ustvari se radi o dva različita događaja, i Šišić je u pravu (Šišić, Korespondencija Rački-Strossmayer, I, str.34, nota 8).

¹³ DAZ, spisi predsjedništva Namjesničkog vijeća, 1259/1867.

nekadašnji veliki župan Smaić, javni bilježnik Derenčin i više ultranarodnjaka. Čitav jučerašnji dan držale su se konferencije kod advokata Suppea i kod Smaića.« Iako prognan iz Zagreba, Rigondaud je očito bio slabo ometen u svom ispitivanju došavši na Rijeku, jer je i tu našao prijatelja. No morao se žuriti, jer kaže Cseh: »Obaviješten po barunu Rauchu o službenom izgonu Rigondauda iz Zagreba, uredio sam da Rigondaud i odavde bude izagnan, i to već zbog toga, što je već dulje vremena poduzimao putovanja po bakarskom području i riječkoj županiji, čas s Vončinom, čas s Derenčinom, a napose mnogo dolazio u dodir sa župnicima; također ne može biti sumnje, da su ta putovanja imala cilj da zagriju duhove u panslavističkom smislu i ometu povoljnije izbore za idući zagrebački sabor.«¹⁴

Dalje Cseh kaže, da Rigondaudov pasoš, što ga je u Beču izdao francuski poslanik, drži francuski konzul i ne će da ga izruči. Već je Maixner konstatirao, da je konzul Du Règne (u srpnju) uzeo Rigondauda u zaštitu.¹⁵

Iz spisa Državnog arhiva u Zagrebu¹⁶ dade se zaključiti, da su Csehovi izvještaji pristrani i da on nimalo ne preza pred laži. Kao primjer žurnih i zlonamjernih Csehovih informacija može dobro poslužiti nastavak gornjeg pisma, gdje je Cseh raskrio bazu svojim tvrdnjama, da u riječkoj okolici radi ruski novac. Rigondauda je s time povezao na slijedeći način: »Rigondaud je, što je upadljivo, providen pasošem francuskog poslanstva u Beču, no govori se, da je ruski podanik; ta je okolnost utoliko upadljivija, što Rigondaud stoji u najintimnijim odnosima s loše raspoloženim Hrvatima i korifejima posljednjega zagrebačkog sabora i u stalnom je kontaktu sa svećenicima istog mišljenja, zbog čega se njegovo eliminiranje čini opravdanim«.

»Jučer je na poštu stiglo pismo s 1088 f. iz Odeze na Vončinu, koji je predao pismo podžupanu u zamjeni Ottu, pod izlikom, da tako od sebe odvрати svaku sumnju, kao da je dopisnik novina u Odesi.

Pismo je, raspečaćeno pred komisijom, pokazalo, da taj novac pripada ovdašnjim stanovnicima što rade u Odesi i da su ga oni poslali svojim obiteljima, koje ovdje stanuju; a te su novčane pošiljke pružile Vončini sredstvo, da djeluje na ovdašnji narod i predobiva ga za svoje agitatorske svrhe.«¹⁷

Iz ovoga se vidi, na temelju čega su se mogle graditi optužbe za prorusku agitaciju, ako je nekome bilo do toga, a vidi se i to, kojim se putovima eventualno mogla služiti ruska vlada za svoje ciljeve. Svakako je pritom značajno, da se Cseh sve do 1. VI. u svojim izvještajima Kancelariji obara na »croatische« ili »ultranationale Partei«; njega su 1. VI. iz Beča upozorili na »panslavističku agitaciju«, a vidjelo se, da se takvom argumentacijom služio i Kušević prema ministarstvu vanjskih poslova. S druge strane, sam »Pozor« je javio o pjevanju ruske himne (u Ljubljani), pa Csehu nije bilo teško da se povede za sugestijama pretpostavljenih.

»Pozor« je ustrajao u otporu, pa je 23. VII. demonstrativno objavio Rigondaudovo pismo Grammontu. Toga istog dana je Rauch izdao nov nalog gradskim poglavarstvima i županijama, da gone Rigondauda preko granice zemlje. Prema tom nalogu, Rigondaud se trebao nalaziti u Bistri, ali ga vlasti tamo nisu

¹⁴ DAZ, spisi predsjedništva Hrvatske dvorske kancelarije, 303/1867.

¹⁵ Maixner, Un journaliste français..., str. 111.

¹⁶ DAZ, spisi predsjedništva Hrvatske dvorske kancelarije, 1867.

¹⁷ DAZ, I. c., 303/1867.

pronašle On je vrlo brzo mijenjao boravište: 16. VII. bio je u Topuskom, 17. VII. u Sisku, a 24. VII. javili su iz Ljubljane, da je ondje boravio više dana i zatim otišao u Zaprešić kraj Zagreba. Imajući obavijest o Topuskom, vlada je zamolila Generalnu komandu za Krajinu da Rigondauda otpremi na Rijeku, jer da nastavlja s agitacijom, budući da je stalno u vezi s prijateljima u Provincijalu, a naredbe civilnih vlasti nemaju u Krajini važnosti. Uprava Krajinine se s time složila, ali je Rigondaud već bio nestao s njenog teritorija.¹⁸ Dne 24. VII. tražili su ga u Bistri, ali se on još punih mjesec dana krio pred vlastima; uhvaćen je, i to u Bistri, tek 22. VIII. Vlada u svojoj obavijesti nadležnom sudu kaže, da se usudio »oko Bistre tamošnje pučanstvo i težaštvo bunit«, što je u konceptu ispravljeno u »tamo bunit i nemir praviti«;¹⁹ taj ispravak pokazuje, da je bistranska afera namjerno uveličana. Županijski sudbeni stol u Zagrebu (čija mi odluka o Rigondaudu nije poznata), kušao se založiti za njega, stavljaajući pitanje, da li je Rigondaud uopće znao o izgonu iz zemlje. No te ograde suda nisu značile mnogo, ako se uzme u obzir dopis zagrebačke vlade Kancelariji u tom poslu (23. VIII.) Dopis se poziva na naredbu o progonu Rigondauda iz Zagreba, izlaže kuda se otada kretao i da je zbog toga kretanja izagnan iz zemlje. Navodi, da se izgon nije mogao provesti u djelo, jer da je Rigondauda sakrivao u Bistri njegov zemljak, tamošnji posjednik Carion, pa nastavlja: »Prije nekoliko dana stigla mi je prijava od mjernika Toussainta,²⁰ stojećega u službi kod rečenog Cariona, glasom koje se je imao Rigondaud baviti u Bistri, gdje se je i sam zagrozio rečenomu mjerniku, da će ga ubiti, a i rudare, stojeće pod upravom mjernika Toussainta, pobunio je proti ovomu. Uslijed ove prijave bude Rigondaud po c. kr. oružništvu u Bistri uhićen, i kr. žup. sudbenom stolu radi zločina javnog nasilja po § 99. kaz. zakona na daljnje postupanje predan.

Na temelju ovih fakata odlučio sam rečenoga Rigondauda, bio on pronađen krivcem rečenoga zločina ili ne, otpusta njegova iz sudbenoga zatvora prognati iz carevine, ako to ne bi učinio sud, iz redarstvenih obzira, te istoga preko Rijeke ili Trsta otputiti dati u inozemstvo.« Na kraju se u dopisu moli, da se o predmetu obavijesti francusko poslanstvo u Beču, »s tim dodatkom, da je izagnanje Rigondauda iz Hrvatske i Slavonije kao čovjeka vrlo opasna i naredbama zemaljske oblasti prkosećeg se od neophodne potrebe, te da se na drugi način ne može potpuni uspjeh te naredbe postići.« (Mjesto banskog namjesnika — Zlatarović.)²¹

Vidjelo se, da je vlada na drugi način prikazivala držanje Rigondauda u Bistri, kad se obraćala sudu, a drugačije, kad se obratila kancelariji; dopis za sud ima čak dvije verzije; zatim, Rigondaudu su već priječili rad (u Grazu) zbog »eksesca« (u Pešti), najzad dopis jasno kaže, da će ga izagnati iz carevine, bio on u onom ispadu kriv ili nekriv, i to zato, jer je »vrlo opasan čovjek«.

¹⁸ DAZ, spisi predsjedništva Namjesničkog vijeća, 1297, 1327, 1363, 1452, 1505/1867.

¹⁹ DAZ, I. c., 1528/1867.

²⁰ Čini se, da je H. Toussaint identičan s H. Coussaintom, mjernikom, koji je potpisao izjavu u »Pozoru«. »Agramer Zeitung« u ljetnim mjesecima te godine ima u popisu gostiju i »H. Toussana, Ingenieura iz Bistre«; (te novine, doduše, pišu i Toušand, Tousand, Tousan, i to i J. i N. i Heinrich. a tituliraju Toušanda i kao »Hofrichter von Bistra«). Moglo bi, dakle, biti, da se Rigondaudov zaštitnik iz mjeseca svibnja doskora prometnuo u neprijatelja. Potankosti tog odnosa nisu mi poznate.

²¹ DAZ, spisi predsjedništva HDK, 385/1867.

Očito je, da se radilo prije svega o političkom progonu, što je važno za samu ličnost Rigondauda, ako bi se iz ove očevidne političke afere htjelo učiniti kriminalnu. A takvih je tumačenja u vezi s Rigondaudom bilo, i tada i kasnije, kao što će se vidjeti.

I Šišić je taj spor ocijenio kao politički.²² On je tako mogao suditi i na temelju događaja na Rijeci, kamo je Rigondaud bio ponovo otpraćen, o čemu je javila »Agramer Zeitung«.²³ Prema tim vijestima, francuski konzul na Rijeci Du Règne ne samo da se zauzeo za Rigondauda, već je upravo izazvao mađarone, pojavivši se s prognanikom javno u gradu. On se sukobio s mađaronima u njihovu Casinu, pa je jednog od njih izazvao i na dvoboj; no izazov nije bio prihvaćen. Tako je na mađaronima ostala ljaga, koju su morali izbrisati kako su najbolje znali, jer je teško pretpostaviti, da bi službeni predstavnik francuske vlade zauzimao takav stav, kada bi Rigondaud bio nedostojan čovjek. Tako se desilo, da je »Agramer Zeitung« javila pod datumom 23. IX. 1867: »N. Fr. Pr.' (t. j. »Neue Freie Presse«; o. p.) objavljuje, da je zamoljena da pribilježi dopis namještenika »tvornice strojeva« (usine) u Bistri na francuskoga generalnog konzula u Beču, gdje se poriče svaki politički karakter hapšenju dopisnika gospodina Rigondauda u bistranskom dvorcu i ustanovljuje, da je do hapšenja došlo zbog izazivanja nereda u Bistri«.

Tako je pozorašku agitaciju oko Rigondauda zapravo zaključio veoma demonstrativno — francuski konzul Du Règne, koji je inače 1861 smatrao, da Hrvatima, ako je u pitanju Jadran, imaju za francuske interese prednost pred Mađarima (u slučaju rata protiv Austrije).²⁴

Komesar Cseh je Rigondauda povezao s panslavističkom agitacijom, a Kušević također. Takva je agitacija u Austriji stvarno postojala i naročito se pojačala iza etnografske izložbe u Moskvi svibnja i lipnja 1867. Bečke i mađarske novine dizale su silnu viku oko tog pitanja, pretjerujući,²⁵ no imale su za to i nekih dokaza.²⁶ Činjenica je, da Rigondaud nekoliko mjeseci (poslije izгона iz Austrije), u časopisu »Revue orientale« (Venecija), piše u nedvosmislenom »pruskom duhu«, o čemu će još biti govora.

Strossmayer nije ostavio dokumenata, iz kojih bi mogli pouzdanije suditi o njegovoj suradnji s Rigondaudom. Svakako je važno da se uoči, da opozicija pomišlja na neku pomoć ili podršku iz inozemstva. Ruska je vlada još od poljskog ustanka 1863, kad je Austrija podržavala Poljake, zatim zbog Galicije, imala dovoljno razloga da buni u Austriji, a da se o rusko-austrijskom rivalstvu na Balkanu i ne govori. O tom su vrlo glasno već mnogo prije govorili

²² »Francuski žurnalista L. Rigondaut boravio je 1866. i 1867. u Ugarskoj i Hrvatskoj obećavajući, da će napisati i jedno djelo o Hrvatskoj. Međutim 22. aug. 1867. bi nedaleko od Zagreba uapšen i onda iz Hrvatske prisilno izagnan. Razlog tome bilo je to, što je uzeo francusko novinstvo izvješćivati u prijatnom smislu težnjama hrvatske opozicije, a kad je namjesničko vijeće saznalo, da je čak stupio u direktne pregovore s njom, onda ga je izagnalo.« Šišić, Korespondencija Rački-Strossmayer, I, str. 34, nota 8.

²³ Agramer Zeitung, 31. VIII, 4. IX. 1867.

²⁴ L. Kossuth. Meine Schriften aus der Emigration III, str. 634.

²⁵ M. Prelog, Pout' Slovanů do Moskvy roku 1867, Prag 1931, str. 65 i 152.

²⁶ V. memorandum ministra Beusta od 31. VIII. 1867, gdje je riječ i o komešanju u slavenskim pokrajinama: »Glavni je krivac očevidno inozemna propaganda, i ruski je utjecaj, uostalom, u pojedinim slučajevima jasno i točno utvrđen«. J. Redlich, Das österreichische Staats- und Reichsproblem, 1926, str. 557 (citirano kod Preloga, o. c., str. 147, samo što on donosi VI. mjesec mjesto VIII. za datum memoranduma).

slavjanofili, a osobito nacionalisti. I sada oni javno zauzimlju protivaustrijski stav, a »Pozor« prenosi bez ustručavanja njihove sudove i prognoze (Moskovske Vjedomosti, ur. Katkov). Očito je, da je opoziciji tada dobro dolazila svaka pomoć, samo što opozicija nije dovoljno znala ili smjela iskoristiti sredstva, koja su joj stajala na raspolaganju.^{26a}

II.

Vlasti su već 1865/6 povezale Rigondauda sa Strossmayerovom, pa se tako nameće pitanje o njegovu odnosu prema Strossmayeru, naročito 1867. To je pitanje naćeo već Maixner, napomenuvši, da Strossmayer spominje Rigondauda na pet mjesta u svojoj korespondenciji s Raćkim (on je ta mjesta prenio na francuski jezik). 3. XI. 1866 piše biskup iz Đakova Raćkom: »Rigondaud mi piše iz Pešte, da ste mu Vi obećali neke knjige za njegovo djelo o Hrvatih. Molim Vas kupite ih mojim troškom i pošaljite mu ih. U interesu je našem da se štogod dobroga o nami piše u francuskom jeziku. Ja sam mu jućer pisao«. Biskup dakle, daje da se o njegovu trošku šalju Rigondaudu knjige, pretpostavljajući, da će on o Hrvatima pisati »štogod dobroga«. Ne odbija suradnju s njim, odnosno njegovu pomoć.

2. IV. 1867: »Sutra dolazi ovamo Rigondaud. Je l' bio s Vami tamo? Što sudite o njemu. Ja mislim, da je on agent Napol(eona), Andrassya, a po tom i Beusta.«²⁷ Kako vidimo Strossmayer je na temelju nepoznatih data postao nevjerljiv prema francuskom žurnalistu. Kako bi biskup mogao surađivati s nekim, za koga smatra da je Andrassyejev agent? Da je Napoleonov, to ga nije trebalo smetati u studenom 1866, kad francuska i ruska politika, s obzirom na balkanske Slavene — kako ćemo vidjeti — idu donekle usporedo, no u travnju 1867 se situacija izmijenila. Je li to razlog biskupovu oprezu, ili neki Rigondaudov postupak, ne znamo.

6. IV. 1867: »Ovaj Francuz rad bi potpore, da našu stvar u inozemstvu zastupa, a ja ne imam uvjerenja, da je njemu samo do zastupanja naših stvari toliko koliko do potpore. L'indépendance belge dosad je nama bila protivnica.« Te se rijeći mogu shvatiti i tako, da biskup sumnja u samog ćovjeka, a i u njegov posao, koji bi, s obzirom na dotadašnji stav njegovih novina, mogao biti i provokatorski.

Našavši se u Parizu, Strossmayer piše 24. V. 1867: »Ovd ne razumiju stvari naše. Vlada u tome obziru neizrećeno neznanstvo. Radi se o tom, da se ovd jedan list u tu svrhu ustroji, koji bi jedan put ili dva put na nedjelju i' lazio i koga bi zadaća bila, otvoriti francuskome svijetu oći. Viditi ćemo, moće l' štogod od toga biti!« »Pozor« se već dotada izjasnio za Rigondauda i uzeo ga u zaštitu, on sam boravi u Zagrebu, a biskup 1. VI. piše opet iz Pariza: »Piše mi Rigondaud. Ja ga ne mogu u Parizu doćekati. Sve mi dodijava; samo me vjera u Boga i njegovu pravdu tješi.« Iz toga se ne moće sa sigurnoću reći, da biskup

^{26a} O tome v. niće u prikazu Revue orientale.

²⁷ Kvaternik (Dnevnik, Nadbiskupski arhiv, Zagreb), bilježi pod 14. VII. 1867 o Rigondaudu: »Valjda je kakovi viši genie-oficir fran(cuski), koji putuje po zemlji našoj da plane diće i t. d.«; Kvaternik ne zna ništa pouzdanije, a i za Starćevića kaće: »Ni Starac ne zna što bi rekao«.

nije dao nikakve potpore pa ni podrške Rigondaudu. Već u prvoj polovici svibnja iznijete su javno vijesti o skorom izgonu, odnosno mogućnosti izгона Rigondauda iz Zagreba. Njegovo pismo biskupu, o kome ovaj javlja 1. VI., nije sačuvano, ali je »Pozor« krajem svibnja čak objelodanio dio njegova dopisa za belgijske novine, tako da je to moralo biti poznato i biskupu. Kraj svega toga, nije lako protumačiti Strossmayerovu frazu: »ja ga ne mogu u Parizu dočekati«. Znači li ona, da je Rigondaud imao doći u Pariz, a biskup je prije toga morao odanle otići; ili ga je biskup, čekao, a on nije dolazio; ili, najposlije, biskup nije ni želio da ga dočeka u Parizu?²⁸ Svakako, biskup se zadržao u Parizu još neko vrijeme. O njegovu nepovjerenju prema Rigondaudu govori i nedatirano pismo Matije Mrazovića, koje valja staviti u vrijeme biskupova povratka iz Pariza,²⁹ a koje odražava ono isto povjerenje, kakvo je »Pozor« očitovao već početkom svibnja i koje je još očevidnije manifestirao krajem toga mjeseca. Mrazović piše o Rigondaudu:

»U današnjoj bijedi naše domovine, najsretniji sam kod kuće; a znam da to i biskupa kući tjera.

Ja dakako ne znam osnova, koje su se u Parizu zasnovale u tu svrhu, da se tribunal izobraženoga zapada upozna sa pravednošću naših težnja; no bile te osnove kakove mu drago, ne bi se imalo ni reći, ni zamisliti, da se Rigondaud ima sretnim scijeniti, što se je tom prilikom i na njega mislilo. — Ja ne ću nikada nikoga precjenjivati, ali ne ću nikomu njegove cijene umaljavati. Rigondaud je mlad, inteligentan literat, koji uz stalnu mjeru ambicije mora dostići lijepu budućnost. Za ovo ne treba njemu upravu Hrvatske. — Nu mi nismo do sada našli čovjeka, koji bi bio vlastitom inicijativom došao iz Francuske o svom trudu i trošku, da našu stvar prouča i učeć se u žurnalistici zastupa. Meni se čini, da preuzvišeni krivo čini Rigondaudu, kad njemu pripisuje nepovoljni za nas članak, što ga je čitao u žurnalu des Debbats (sic!). — Barem bi se ta stvar morala potanko ispitati. Jer kao što nije vriedno guje u njedra zavijati, tako bi nemudro bilo odbijati od sebe čovjeka, koji može biti našoj stvari koristan, pa ga odbijati radi same sumnje. — Dok ma koji Francuz, koji bi imao u našu zemlju istom doći, toliko nauči o našim stvarima koliko Rigondaud već sada znađe, minuti će vrlo važan odsjek naše borbe. — Ja sam zato, da se bira najpreče sredstvo, ako vodi k istoj svrsi. — Ja bi dakle molio preuzv., da svoje dvojbe proti Rigondaudu suspendira i ako bi se š njim sastao, da mu ne da viditi nepouzdanja.«³⁰

»Pozor« je, kao što smo vidjeli, notirao Rigondaudova nastojanja kroz mjesec svibanj. No u lipnju nije više njegovo ime povezano uz članke o Hrvatskoj u francuskoj štampi. Sada su ti članci brojniji, a pisani su nedvojbeno u hrvatskom, t. j. strossmayerovskom duhu.. Biskup je u to vrijeme još u Parizu. Prema

²⁸ Prelog, u spomenutom djelu, prenosi iz Korespondencije, pod istim datumom, ovu informaciju: Strossmayer je Račkom pisao iz Pariza, da odlazi odanle, jer mu dosađuju ljudi, koji se guraju k njemu. Ako je to Prelogov »prijevod« istog dopisa Račkom, značilo bi, da je Prelog uistinu shvatio, da Strossmayer želi izbjeći Rigondaudu, koji mu dodijava, iako Prelog ni ne spominje Rigondauda i zapravo »prevodi« vrlo slobodno.

²⁹ Strossmayer je, na povratku iz Francuske i Rima, svečano dočekan u Sisku 11. VII. 1867. Bio je tada u društvu Rigondauda. Pozor, 13. VII. 1867.

³⁰ Iz korespondencije Račkoga, Arhiv JAZU, Zagreb.

tome, ako se odbije momenat biskupove sumnje, ostaje, da biskup »nije mogao dočekati« Rigondauda, jer taj nije dolazio, a biskup je to želio i očekivao. Zato treba pretpostaviti, da Rigondaud doista nije imao neposrednog udjela u tadašnjem pisanju francuske štampe o hrvatskom pitanju, koje je članke »Pozor« (u lipnju 1867) prenosio i komentirao. »Pozor« je 22. VI. prenio članak poluslužbenog lista pariske vlade »La Presse«, pod naslovom »L'Evêque Strossmayer, la Croatie et la question croate«. Članak hvali biskupove zasluge za kulturni napredak njegove zemlje i mjestimično ima karakter panegirika. A zatim govori o dualizmu ovako: »Kada je g. Beust predložio svoj sistem, obrekao je čuvati autonomiju svih zemalja, te bi se bilo moglo misliti na dvije usporodne federacije. No gospodina Beusta zaneseše konsekvence njegova sistema i dualizam ukazuje se u pravoj svojoj svjetlosti: to je sloga među Bečom i Peštom i prevaga onoga u jednoj poli, a ove u drugoj poli monarhije. Odatle opor Čeha, koji se žrtvuju Nijemcima, i Hrvata, koji ne će gospodstvo mađarsko.« Dalje list govori o karakteru veze između Hrvatske i Ugarske od njenog početka i ističe, da Ugarska želi Hrvatsku opljačkati. Tome se Hrvati opiru, želeći da sačuvaju »svoju autonomiju i cjelovitost svojega teritorija«.

»Pozor« nastavlja 24. VI. s prijenosom iz »La Presse«. Prenosi njene informacije o tome, što Hrvati upravo traže od Beča i Pešte. »La Presse« je iznijela i to, što se tražilo od Strossmayera prije negoli je napustio Austriju, pa kaže: »Danas se radi o tom, da se sastavi nov skloniji sabor, nego je raspušten bio. Al odpor traje svejedno u onoj zemlji, pa se je punim pravom bojati, da će se sva naprezanja bečko-mađarske vlade razbiti o sili narodne samosvijesti. Hoće li Hrvatska osamljena biti u toj borbi, ili će naći saveznika?« Zatim »La Presse« uspoređuje položaj Hrvata u istočnoj poli monarhije s položajem Poljaka i kaže: »Otpor Poljaka spojenih sa Hrvatima bio bi bez dvojbe moguć znamenito promijeniti osnovu osnovanu u Beču i u Pešti.« I još kaže »La Presse«: »Ne ćemo tu suditi o samom sustavu, al nam je svakako priznati, da je borba, započeta po bečkoj vladi protiv narodnom duhu u Hrvatskoj, u ovim okolnostima velika politička pogreška. Kraj teoretičkoga sustava i tobožnjega prvenstva jednoga plemena nad drugim, zaboraviše državnici, koliki upliv ova pokrajina imade na svoje susjedne zemlje. Hrvatska prolijevala je kroz vjekove svoju krv za civilizaciju protiv Turkom. Hrvati usko su skopčani, reć bi jedan narod sa Srbi, govoreći jedan te isti jezik, živući u istim okolnostima, imajući iste potrebe.

Isto tako su srodni sa Slovencima stanujućima u Koruškoj, Štajerskoj i Kranjskoj, i Istri, u opće sa svim narodom na istočnome žalu sinjega mora. Svega naroda jednokravnoga ima tu više milijuna, te bi zemlja mogla utjecati u razvoju susjednih turskih pokrajina. Al Austrija ne mareći za Hrvatsku, zanemarila je i važni upliv, što ga ova zemlja imade.«

Istog dana »Pozor« donosi specijalni dopis iz Pariza, koji govori o svjetskoj izložbi u Parizu. Zatim se osvrće i na pisanje francuske štampe o Hrvatskoj. Kaže, da Francuzi poznaju jedino Poljake i Ruse. »Tek od najnovije dobe počeli su Francuzi zanimati se ostalim Slavenima, osobito južnima. Za dokaz tomu, naći ćete članka o hrvatskom pitanju u ovdješnjim listovima, kano »Pressi«, »Mundu«, i »Sièclu«.

Politički svijet u Francuskoj počima uvidjati, da se Austrija ne može smatrati uređenom, ako se zadovolji samo Nijemcima i Mađarima, već da treba zadovoljiti i Slavenima, osobito Hrvatima i Česima. Isto tako nestaje sve više

nade, da bi se Turska mogla uzdržati, a kada ne bi bilo straha pred Rusijom, narod francuski i njegova vlada pomogli bi ukloniti toga nametnika u sustavu kršćanskih država.« Zatim »Pozorov« dopisnik prenosi neke glasove, da će se istočno pitanje prepustiti samim kršćanskim narodima, piše i o L. Légeru, prijatelju Slavena, a na kraju kaže: »Narod francuski neima ukorijenjenih predsuda proti slavenstvu, a osobito proti nam, ali nas slabo pozna. Treba dakle poučiti dolazeć ovamo i pišuć u njegove listove. A znate, da stvar, za koju se zauzme takov narod, imade mnogo izgleda za konačnu pobjedu.«

Čini se, da je taj posao bio već prilično u toku. »Pozor« od 25. VI. prenoseći članak »Le Siècle«: Austrija i Slaveni, kaže: »Ovaj je članak preštampan iz demokratičnoga pariškoga lista »Le Siècle«. U posljednjim listovima priopćismo mnenje bonapartskog organa »La Presse«, a i klerikalno-legitimistički »Le Monde« donosi ovelik članak u obranu hrvatskoga prava. Tako smo hvala bogu do toga došli, da se naše pravo brani u ponajvećim listovima francuske štampe kraj svega napora bečke vlade i gospode Mađara, koji novcem hoće, da zatrpaju put istini o našem pravu po tuđim listovima.«

»Siècle« je konstatirao hodočašće Slavena »u Petrograd i Moskvu, gdje rastvara svoje naručje moskovski panslavizam«, čemu se svijet čudi, a »Siècle« se pita: »Ali jesu li oni tomu zlu krivi, nije li njihova pogreška tek posljedica pogreške koga drugoga?« List smatra, da Francuska nema ra loga, da ne odobrava austrijsku nagodbu s Ugarskom, ali nitko ne može odobravati, da ona i dalje vlada nad svojim narodima po načelu »divide et impera«. »Mjesto da sklone Mađare na koncesije Hrvatima, to upravo ona priječi sporazumak među obima; ona n. pr., a ne Mađari ne dopušta Hrvatima, da se dokine vojnička krajina...« Pa nadovezujući valjda i na »moskovski panslavizam«, kaže: »Kako je onda zamjeriti Slavenima, da traže gdje god pomoći za svoj opstanak.« Na kraju kaže list: »Tako stoje stvari, a treba da mi Francuzi poznademo cijelu istinu. Ne valja da se damo obsjenjivati od nekoliko ljudi, koji zamiću pravo narodnosti, vrijednih, da se svijet na njih obazire, koje se ne će podati Rusiji, ako ih zapad nezametne, neostavi. Slaveni su u istom položaju kao i Grci, a pravo ostaje uvijek pravo.

Austrija pako može se spasiti samo politikom upravo protivnom onoj, koju je do sada slijedila.

Dualizam mađarsko-njemački valja tako malo, kao što centralizacija. »Spasenje za Austriju stoji samo u združbi slobodnih naroda, jer samo taj sustav može biti osnovan na pravici.«

O tom članku pisala je 12. VII. i »Agramer Zeitung«. Nema sumnje, da iza takvih članaka u francuskoj štampi treba pretpostaviti bar informacije iz biskupova izvora. Beč saznaje i više, pa policajni odsjek u Predsjedništvu ministarskog savjeta u Beču javlja Dvorskoj kancelariji 21. VII. 1867, da Strossmayer u svojoj borbi protiv Mađara, osim što daje novaca u Pragu, »plaća i francuski list »Siècle«.³¹ Materijal, kojim raspolažemo, ne dopušta pretpostavku, da bi Rigondaud išta mogao uraditi u vezi s francuskim člancima, koje »Pozor« spominje u lipnju. No njegova »afera« počinje s mjesecom srpnjem, kad se u Beču već znalo o Strossmayerovim namjerama s francuskom žurnalistikom. Ako se, dakle, uzme uzme u obzir gornja vijest o Sièclu, njegov članak i drugo što »Pozor« prenosi, zatim boravak Strossmayera u Parizu ljeti 1867 i Strossmayer-

³¹ DAZ, Spisi predsjedništva Hrvatske dvorske kancelarije, 220/1867.

rovo pismo Račkom o tjedniku za Francuze, postaje jasnija ataka na Rigondauda i smisao njegovih doživljaja u Hrvatskoj. Ako je već prije mogao upoznati hrvatske prilike, kamo sada dolazi u aprilu, eventualni Strossmayerovi koraci u Parizu, pa i sam Strossmayerov boravak ondje, mogli su biti poticaj za Rigondaudov otpor Rauchovoj vladi. Ako se i ne bi moglo sa sigurnošću reći, da je Rigondaud imao biskupovu podršku, vladajući režim u Austriji sudio je podjednako o aktivnosti Strossmayera u Parizu, i o Rigondaudovoj u Hrvatskoj.

Njihov osobni kontakt također je bio poznat (Pešta!), a podrška biskupova lista poslije 9. V. očevitna svima. Sva ta aktivnost imala je jedan cilj: obavijestiti Evropu o prilikama u Hrvatskoj, pa stoga nije čudo, što su vlasti rad Strossmayera i Rigondauda dovodile u usku vezu. O karakteru te veze i eventualnom sporazumu može se samo nagađati, s obzirom na Strossmayerova škrtta pisma (Šišić govori o »direktnim pregovorima«, pa možda takvima smatra dolazak Rigondauda u Sisak 11.—17. VII., gdje se našao sa Strossmayerom). Rigondaud je svakako dodirivao više točaka, koje su se iz različitih razloga smatrale žarištem mogućih zapleta. Predsjedništvo ministarstvom savjeta, policajni odsjek, javlja 5. VI. 1867 Kancelariji: »Prispjela mi je prije nekog vremena vijest, kako u Pragu kola glasina, da se u Hrvatskoj iz dana u dan očekuje ustanak, i da poimence u Vojnoj krajini vlada takva uzrujanost, da bi svakog časa mogla nastupiti pobuna protiv mađarstva, koja bi zatim bila znak za opći ustanak mađarskih Slavena.«³² Tu obavijest prenosi Kušević Csehu, zajedno s prilogima dvojice izvjestitelja, od kojih prvi među ostalim i ovako eksplicira navedenu vijest: da je »u povjerljivim krugovima saznao, da u Vojničkoj krajini ne, već možda u Primorju, na Rijeci, vlada komešanje, i kad bi došlo do katastrofe, da je to točka, gdje prijeti da će izbiti.«³³ Drugi pouzdanik, u vezi s praškim glasinama, »izvijestio je, da od Praga do Zagreba, i dalje do Beograda postoji čitav konspirativni lanac narodnjaka.«³⁴

Rauch je telegramom od 10. VII. lakonski javio Kuševiću: »Rigondaud u Beograd«, moleći da to javi min. vijeću, policajnom odsjeku.³⁵ Rigondaud je također »izrazio želju« da govori s Kvaternikom,³⁶ koji međutim nije ništa zapisao o nekom takvom razgovoru.

III.

Slika Rigondauda kao političkog čovjeka, kako izlazi iz prvoga Maixnerova članka, mijenja se u njegovu drugom članku.³⁷ Tu Maixner donosi sud poznatog slavista L. Légera, koji kaže, da je Rigondaud, sjajno dočekan u Zagrebu 1867, potpuno nepoznato ime u Parizu, što da je veoma razočaralo Hrvate, koji su se bili za nj zagrijali. Pa ne samo to! »Povodom nekog incidenta, on je na nekoga, ne znam više koga, pucao iz revolvera i čamio na vlažnoj zatvorskoj slami. Pokazali su mi fotografiju osobe. Bila je to glava komedijaša ili avanturista.

³² DAZ, Spisi predsjedništva Hrvatske dvorske kancelarije, 190/1867.

³³ DAZ, I. c., 190/1867, prilog.

³⁴ DAZ, I. c., 190/1867, prilog.

³⁵ DAZ, I. c., uz br. 274/1867, bez broja.

³⁶ Kvaternik, I. c.

³⁷ R. M a i x n e r, Les débuts de l'Académie yougoslave et la France, Annales . . . , 1952, 2 S., br. 1, str. 29, nota 2.

Imao sam prilike da kasnije opet na nj naiđem i događaji su i suviše potvrdili dijagnozu što sam je tada dao.«³⁸ To je bila Légerova verzija onoga, što je Zlatarović javio 23. VIII. o događajima u Bistri. Léger je bez sumnje imao kada zaboraviti (»Sjećanja« piše 1905), ako je ikad znao išta potanje osim da je Rigondaud bio zatvoren. No Zlatarović bez sumnje nastoji da dade fakta, i po onome, što on u službenom spisu javlja u Rauchovo ime, Rigondaud nije pucao ni na koga. Léger ga kleveće, no on ima i neke svoje razloge. Ti potječu iz 1871, a vide se iz njegova pisma Račkom od 3. IV. 1871 iz Praga, što Maixner citira: »Izbacili su (u Pragu; o. p.) Rigondauda, koji je kako sam to uvijek sumnjao, bio naprosto Schwindler, i koji je ovdje nedostojno k r a o.«³⁹

Léger je doduše suvremenik, ali očito pristran. Njega su barem prijatelji u Hrvatskoj mogli točno obavijestiti o stanju stvari. Ali njega nije nitko na drastičan način gonio iz Hrvatske. Zapravo, i on je bježao iz Hrvatske (iz Đakova), i komično-tragične okolnosti toga bijega on i opisuje u svom djelu.⁴⁰ No njega su tamošnje vlasti gonile misleći da je on — Rigondaud, što on, dakako, nije mogao pouzdano znati. Léger je prvenstveno bio čovjek nauke, a drugi je pisao političke članke. Taj je mogao pokrenuti list (*Revue orientale*), kakav Léger *tada* nije mogao pokrenuti, ma da je Strossmayer radio o tom s njime, kako to i Maixner iznosi. U svom drugom članku, Maixner pretežno slijedi trag literarnih okupacija Légerovih, na temelju njegovih pisama Račkom, što se čuvaju u Arhivu Jugoslavenske akademije. Iz »Souvenirs d'un slavophile« donosi on i slijedeće: »U tome momentu (u Parizu, ljeti 1867) biskup je snovao da u Parizu osnuje periodički list, koji bi upoznavao javno mišljenje s političkim i intelektualnim pokretom južnih Slavena. Pomišljao je na mene i Ubicinia kao izdavače. Ta se osnova nije ostvarila.«⁴¹ Léger nije mogao ostvariti taj plan i u tom je smislu i pisao u dva navrata Račkom.⁴²

Po knjigama, o kojima doipsuju Rački i Léger, kao i po poslu, kojim se Léger prvenstveno bavi (predavač na Sorbonni), može se zaključiti, da Léger, s obzirom na politiku, nije možda ni imao sklonosti za kakvu drugu osim za »literarnu agitaciju«. Rigondaud, naprotiv, u vrijeme kad Léger nailazi na nj u Hrvatskoj, već ima za sobom članke, koji su ga temeljito zavadili s Mađarima. Najposlije, Rigondaud je bio u Hrvatskoj prije negoli se Léger upoznao sa Strossmayerom (u Parizu 1867), a njegova akcija ima očevitno drugi karakter. Osim svega, Mrazović piše, da je dospio u Hrvatsku po vlastitoj inicijativi i na svoj trošak.

Léger i Rigondaud bili su, dakle, na neki način takmaci u nastojanju, u kome se drugi bez sumnje jače založio, bez obzira na motive. Na svaki način, Zlatarović demantira Légera, jer on ne može nikako imati interesa da smanjuje težinu Rigondaudova »prekrsaja«. O prilikama u Pragu ne mogu ništa drugo reći. A što se tiče »Schwindlera«, Léger piše početkom 1869 Račkom o svojoj želji da postane dopisni član Akademije u Zagrebu: »Meni je do toga u toliko više stalo, što se moram boriti s jednom strankom (strankom Poljaka Duszinskog), koji se trudi da dokaže, da ništa ne znam i da sam naprosto šarlatan.«⁴³

³⁸ Maixner, isto, str. 30.

³⁹ Maixner, isto, str. 29 i d.

⁴⁰ L. Léger, *Souvenirs d'un slavophile*, str. 59.

⁴¹ Léger, o. c., str. 38.

⁴² Maixner, isto, str. 22 i 24.

⁴³ Maixner, isto, str. 26.

Od »Schwindlera« do »šarlatana« nije baš daleko, a uistinu se ne može reći, da je Léger to bio, ma da je mogao griješiti kao i drugi. I Léger i Rigondaud bili su slični po tome, što su polazili slabo utrtim stazama, jedan u nauci, drugi u politici, zanimajući se za slavenski svijet. Za nas je svakako važno, što možemo ustanoviti, da je Rigondaud postao dio našega političkog života u prošlosti, gotovo da se uspio probiti iz područja manje više privatne akcije u javnu, zahvaljujući postupku konzula Du Règna. Za naše ljude postao je barem buntovni simbol, ma da su propustili da ga uzmu u zaštitu diplomatskim putem, oprezni kao i njihov vođa. Sve se to vidi iz sadržaja telegrama osječkih patriota. To je osječka čitaonica javila u Prag redakciji »Politike«, odnosno »Pozoru« prilikom proslave Ćirila i Metodija, a osječki gradski sudac to istog dana javlja Kancelariji (18. VI. 1867): »Pozoru«: Banketu prisustvovalo 100 osoba. Domorodnih zdravica bez kraja. Stigli pozdravi iz Đakova, Novog Sada, Praga, Beograda, Zagreba, Mitrovice, Virovitice. Nazdravljeno Rigondaudu. Odlučeno Hercegu Grammontu telegrafirati, da se ne slažemo s događajima učinjenim neporočnom građaninu gostoljubive Francuske. Odbor nije mogao primiti odgovornosti, — odustalo se.«⁴⁴ Tako su oklijevali još u vezi s izgonom iz Zagreba, a da ne govorimo o hapšenju 22. VIII. Tada je, uostalom, i »Pozor« već bio obustavljen.

IV.

Sva navedena svjedočanstva ostavljaju posve otvoreno jedno drugo pitanje: kakve su pobude dovele Rigondauda u Hrvatsku? Sav dokaz o nekoj vezi s francuskim službenim svijetom bila bi više demonstrativna nego li djelotvorna akcija konzula Du Règna. Razmatranje tadašnjih međunarodnih odnosa može unekoliko pomoći da se dođe do nekih pretpostavki.

Otkad je Rusija na liniji svoje protuturske politike⁴⁵ stala poticati ustanak na Kreti (izbio u kolovozu 1866), imala je do izvjesne mjere podršku Francuske. Govoreći o francuskoj istočnoj politici (na temelju francuskoga vanjskog-političkog ekspozea od 15. II. 1867), V. Popović kaže, da je ona »po formi i po istaknutim motivima prijateljska po Tursku, po sadržini i ciljevima korisna za kršćanske narode i udešena da postepeno ostvari njihovo oslobođenje i ujedinjenje«.⁴⁶ To je doba, kada je Napoleon III. očekivao, da će uz pomoć Bismarcka dobiti Belgiju u znak zahvalnosti za svoje pasivno držanje u vrijeme pruskog rata s Austrijom iste godine. Zbog Belgije je Francuska trebala računati na sukob s Engleskom, pa joj je bila potrebna potpora Rusije. Austrija je 2. III. oštro protestirala protiv prijedloga, što su ih Francuzi podnijeli Rusiji i »po kojima je trebalo da se od Srbije učini kao neko jezgro za slovenske narode otomanskoga carstva«.⁴⁷ Ruski se »panslavizam« do neke mjere podudarao s francuskim »načelom narodnosti«. Dostora se pokazalo, da je sve što je Francuska mogla postići, bilo proglašenje neutralnosti Luxemburga (7.—11. V. 1867), no i za tu neznatnu cijenu morao se Napoleon III. odreći prijateljstva s

⁴⁴ DAZ, Spisi predsjedništva Hrvatske dvorske kancelarije, 316/1867.

⁴⁵ A. Debidour, Histoire diplomatique de l'Europe III, Paris 1891, str. 274 i d.

⁴⁶ V. Popović, Politika Francuske i Austrije na Balkanu u vreme Napoleona III., Posebna izdanja 57, SKA, 1925.

⁴⁷ Popović, o. c., str. 169. i 170.

Rusijom i pokušati da se približi Austriji. Rigondaud je došao u Austriju u vrijeme dobrih rusko-francuskih odnosa. No oni su hladnjeli usporedno s Bismarckovim izazivanjem, dok se naprotiv francusko-austrijska veza učvršćivala. U kolovozu (19.) 1867 došli su francuski car i carica u Austriju (u Salzburg), ali ti razgovori nisu doveli do stvarnog saveza. Javno mišljenje Evrope, a napose Bismarck bili su ipak uvjereni, da se radi o ratnim pripremama Francuske i Austrije.⁴⁸ Takvo općenito mišljenje lako je moglo osokoliti hrvatsku vladu, da na drastičan način ukloni iz Hrvatske Francuza, koji se bio ogriješio o vladajućí sistem u Austriji.

Nedaće vanjske politike primoravale su Francusku da taktizira tražeći kakve takve diplomatske uspjehe. Prvi velik neuspjeh bila je pruska pobjeda kod Sadove, koju Francuska nije znala spriječiti; drugi — slom u Meksiku, gdje je 19. VI. 1867 strijeljan car Maksimilijan. Prvu griješku trebala je izglati Belgija, i u tu svrhu je zasnovan dobar odnos s Rusijom. Ne može se reći, je li ta politika zamišljena tako, da se Rusiji pomaže u njenoj ataki na Austriju, t. j. u panslavističkoj agitaciji (Rigondaud u Pešti?). S druge strane je očito, da je francuski žurnalist, ma i ne bio francuski agent, koji se 1866 i u početku 1867 zalagao za Slavene u Ugarskoj, išao s kursom svoje vlade. Kad se taj stav očevidno izmijenio (u kolovozu 1867), on je možda uklonjen kao žrtva te izmjene. Niti kao eventualni agent, ni kao privatno lice s takvim stavom, u onim danima (19. odnosno 22. VIII.) nije mogao lako dobiti osobitu podršku predstavnika francuske vlade.

»Indépendance belge« je liberalni list, kome je careva vlada često branila ulaz u Pariz; njegovi strani dopisi veoma su se cijenili. Opći sud austrijskih vlasti o tim člancima nam je poznat. Međutim, čak kad bi i upoznali potpuno i njih i list, još uvijek ne bismo znali, koji je movens Rigondauda doveo u Hrvatsku. Mrazovićevo mišljenje je u neku ruku opravdanje njegova stava: za Rigondauda, ali za ispitivanje ima jednaku vrijednost i Strossmayerova sumnja. Za domaće ljude je njegova pojava bila važna, a to je i objektivno ona bila, jer interes sa Zapada za hrvatske stvari nije nipošto bio normalna pojava. Na tome ništa ne mijenja tvrdnja Légerova (koji je Rigondauda zatekao 1867 u Zagrebu), da je Rigondaud nepoznato ime u Parizu. »Indépendance belge« nije ni bio pariski list.

Ma da se u ovom članku radi o fragmentarnim vijestima, ipak se vidi, da je Rigondaud bio jedan od faktora narodnjačke »vanjske politike«. Inače se njegov otpor hrvatskim vlastima ne bi dao objasniti.

Na kraju, može se, možda, pretpostaviti i to, da je rigondaudovska demonstracija u Mađarskoj i Hrvatskoj imala svoje određeno mjesto u nastojanju francuske vanjske politike da stekne saveznika i diplomatski kredit s obzirom na Ruse. Međunarodni položaj na prijelazu na 1867 donosio je sobom suradnju Francuske i Rusije; zato bi Rigondaud mogao biti i »panslavist« i »ruski podanik«, t. j. politički agent.

Rigondaud je istjeran iz Hrvatske u kolovozu 1867. U listopadu će Francuska opet djelomično poduprijeti rusku istočnu (protutursku) politiku, no potreba saveza s Austrijom bit će joj preča od svega, pa će ta linija francuske politike biti 1868 pretežna.

⁴⁸ Popović, o. c., str. 178 i 179.

Austrija i Francuska vladaju se krajem 1867 kao prijatelji, no niti Austrija se nije žurila s konferencijom o rimskom iptanju, koju je željela Francuska. Plan o konferenciji propao je i u Parizu, na stavu konzervativne većine zakonodavnog tijela. Bolesni car koleba između želje da se nagodi i želje da obračuna s Pruskom; zato mu je bio potreban saveznik. Austrijski dvor je i sam bio sklon Francuskoj. »Ruska politika, njegova mōra, nije mu davala mira. Panslavistička propaganda, aktivnija i neskrupuloznija no ikada, potresala je austro-ugarski dualizam u njegovim temeljima, koji se još nisu bili dovoljno učvrstili.«⁴⁹ No u Beču nisu vjerovali Napoleonu III, i pregovori su tekli veoma sporo, ma da su i uznemirivali Bismarcka. Francuska se udaljila od Rusije, prilazeći englesko-austrijskoj politici u Turskoj. Te su države štedjele Tursku i njoj je na taj način omogućeno da uguši pokret na otoku Kreti (1869—1870).

V.

Ma da je Rigondaud morao napustiti Hrvatsku, on u neposrednoj blizini nastavlja posao, o kome je ovdje riječ. On je u Veneciji, početkom 1868, izdavao na francuskom jeziku list o istočnim i naročito slavenskim pitanjima — »Revue orientale«. Taj list (knjižnica Jugoslavenske akademije raspolaže s oba broja, o kojima Maixner govori)⁵⁰ pruža takvu građu, koja — u nedostatku novina, u koje je Rigondaud pisao, može pomoći pri stvaranju suda o njegovu načinu pisanja i političkim pogledima. Sama činjenica, da Akademija posjeduje »R. orientale« postaje značajna, ako se ima u vidu pismo, što ga je Rigondaud 14. XII. 1868 pisao Račkom:⁵¹

Dragi gosp. Dr. Rački!

Donosilac ovih redaka je gospodin Eduard Bermann, administrator Revue orientale, koji za naš drugi pokušaj poduzima putovanje zbog predbrojke. Molim da mu se ide na ruku i da učinite sve što Vam je moguće, da bi poduprli ovaj pothvat, i nadam se da ćete za sebe i Akademiju obnoviti pretplatu za moj list. Ako biste bili tako dobri, da Revue orientale posvetite neki proizvod svoga pera, uvijek sam sa zadovoljstvom spreman da ga primim.

Primite, cijenjeni gospodine Dr. izraz moga odličnog veleštovanja, s kojim uvijek ostajem Vaš najodaniji L. Rigondaud.«

Iz ovoga se, uz ostalo, vidi i to, da primjerke revije u Akademijinoj knjižnici po svoj prilici zahvaljujemo baš brizi Račkoga. To je u najmanju ruku znak dalje suradnje naših ljudi i francuskog žurnalista nakon izгона 1867. Suradnja je, osim početkom 1868, postojala također i na kraju te godine.

Već je Maixner konstatirao »šarolik« sadržaj revije. No tako je to bilo zamišljeno i u programu: revija hoće da piše o politici, historiji, filozofiji, religiji, literaturi, znanostima, umjetnosti, putovanjima. Od svega toga uspio je Rigondaud ponešto ostvariti u samo dva broja.^{51a} No nema sumnje, da preteže poli-

⁴⁹ Debidour, o. c. III, str. 364/5.

⁵⁰ Maixner, Les débuts de l'Academie . . . , str. 30, 31 (u noti).

⁵¹ Iz korespondencije Račkoga, Arhiv JAZU, Zagreb.

^{51a} Zahvaljujući susretljivosti prof. Josipa Lučića i ljubeznosti g. Uga Tuccia, od Drž. arhiva u Veneciji, mogu naknadno priopćiti, da je »Revue orientale« izlazila u Veneciji od siječnja do augusta 1868. Kako ni jedna biblioteka u Veneciji nema

tika, i to opet na način, koji čitaoca vraća na pitanja, već postavljena u vezi s Rigondaudom: kakvu, čiju on politiku zapravo vodi? Ni revija, ma da pruža znatan materijal, ne pomaže da se do kraja odgovori na to pitanje, jer I. broj zastupa jednu, a II. broj drugu politiku. Na samoga Rigondauda baca to posebno svijetlo, pogotovo, ako se kaže, da je ton lista u osnovi užurban i agitatorski (s izvjesnim literarnim kvalitetima), a ne može se naprećac reći, je li on takav zbog autorova temperamenta ili izvjesne ograničenosti njegova političkog znanja. (Već je Maixner konstatirao, da se trag jednog stila nazire u svim člancima.) Postavlja se pitanje, piše li Rigondaud svoje uzvišene rečenice i svoje česte prijetnje o slomu država, koje su mu zaborane, zato jer tako osjeća i misli, ili taj povišeni ton izvire iz agitatorskog, gotovo bi se reklo plaćeničkog žara.

Za razumijevanje te dileme, i bez sumnje u prilog Rigondaudu, valja konstatirati, da dio tih korespondencija nosi trag neposrednog dodira i poznavanja prilika, već prema tome, koliko su prijatelji Rigondauda, informirajući ga, išli za istinom ili nekim političkim ciljem. Budući da je poznavao i Mađarsku i Hrvatsku, a bio i u Beogradu, imao je puno pravo da obavještava Evropu o onome što je ondje vidio, bez obzira na to, koje su ga pobude dovele na Istok i kako se snašao u tamošnjim prilikama.

Prva je knjiga potpuno odgovorila svojoj političkoj namjeni. Od deset poglavlja šest ih obuhvaća rusko-tursko-austrijsko-mađarsku problematiku.⁵² Revija je Istočno pitanje proglasila sudbonosnim pitanjem za Evropu i zauzela stav protiv Austrije i Turske, navještajući njihovu skorbu propast. Predstavila je Evropi Južne Slavene, s tragovima »autentičnih« elemenata, kako bi Maixner rekao, s nekim točnim podacima (o Hrvatskoj), kojima ni E. Kvatrenik, pravaški patriot, ne bi imao što dodati (tako o Mađarima i mađarskom liberalizmu). Revija je osudila politiku Engleske i Francuske prema Turskoj. Politiku Rusije prema Turskoj i potlačenim narodima u Turskoj gotovo da je označila kao jedino ispravnu, pobijajući optužbe zbog panslavizma.

O Mađarima je revija početkom 1868 pisala veoma oštro i neprijateljski.⁵³ Osnovna misao članka »L'emprunt magyar« jest, da sabor u Pešti nije smio izglasati zakon o zajmu za Ugarsku (18. X. 1867), dok Ugarska još ne postoji, jer zagrebački sabor nije još uopće bio ni sazvan, da bi podložio Hrvate Ugarskoj. Autor, nadalje smatra, da su »nastojanja Mađara u kraljevini Ugarskoj u sva vremena bila, da traže svaku priliku, kako bi se dočepali vlasti nad rasama što nastavaju tlo kraljevine.« Zbog toga je i došla g. 1848, kao opomena Mađarima, da Slaveni i Rumunji čine većinu stanovništva Ugarske, a Mađari samo trećinu. Autor naviješta, da će se Hrvati oprijeti »mađarizaciji, koju im se želi nametnuti«. Takve je informacije donosila ljeti 1867 i »La Presse«, samo općenitije i manje odlučne.

sve brojeve, mogu navesti samo još (političke) članke trećeg sveska (aprilskog): I. Coup d'oeil sur le droit historique des Serbes dans l'Empire Ottoman: II. Italiens: IV. Question Crétoise; V. Correspondances: Roumanie, Russie, Serbie, Croatie, Turquie Hongrie, Grèce, Monténègre.

⁵² I. La question d'Orient, III. Les Jugo-Slaves, VI. Les Chrétiens d'Orient, VII. L'emprunt magyar, VIII. La propagande russe, IX. Correspondances: Bohême, Croatie, Serbie, Hongrie, Turquie. U drugoj knjizi dva: VI. Le Néoslavisme, VIII. Correspondances: Russie, Serbie, Hongrie, Turquie, Autriche, Dalmatie, Croatie, Monténègre.

⁵³ Revue orientale I, L'emprunt magyar.

Dalje se u članku kaže: »Oktobra 1867 u Hrvatskoj i Slavoniji vlada terorizam; ministarstva u Beču i Pešti dala su neograničena ovlaštenja svojim slugama, i umanjeni (les diminutifs) guverneri, gg. Rauch i Cseh, jedan u Zagrebu, drugi na Rijeci, uživaju i izvršioći su velikih djela. Pod posve očinskom vladom tih osoba obustavljaju se novine, koje se usuđuju dopustiti sebi najmanju opoziciju; zatvara se patriote, ili ih se zlostavlja na sve načine; otpušta se činovnike ili čestite profesore, nadomiješta ih se kreaturama; brani se sve što bi moglo podsjetiti Hrvata na njegovu narodnost i domovinu; pomalo se pljačka, u zgodi ubija i pali; no što zato, huszar emberi su na straži sa svojom sabljom.« Pisac se mnogo bavi Rijekom i kaže, da u tom gradu mađarska »obećanja, vino i novac, razdijeljen lučkim radnicima i ženama iz manufakture duhana, izazivaju nereda već nekoliko mjeseci.« U Rijeci nitko ne zna ni riječi mađarski, tu je mađarska vlast apsurdna. Inače, Ugarska nije konsolidirana, Beč može i izmijeniti politiku, Hrvati i Rumunji mogu smrviti Ugarsku. Kad ne bi bio žalostan, mađarski zajam, koji garantiraju Hrvati i Rumunji, bio bi smiješan. Na kraju pisac kaže: »Ako smo ušli u sve te detalje više nego što to dopušta obična bilješka, učinili smo to, jer nam se učinilo korisnim obavijestiti naše čitaoce o različitim oblicima mađarskog liberalizma, i jer mislimo, da riječko pitanje nosi sobom hrvatsko pitanje, koje je istočno pitanje, u obliku prema kome ga događaji tjeraju.«⁵⁴

Pisac je htio da raskrinka mađarsku politiku prema narodnostima i da Mađarima potkopa kredit u Evropi, navješćujući bliski slom njihove vlasti. Kako se o riječkim prilikama pišu potankosti, koje je Rigondaud mogao izbliza vidjeti i saznati, nije teško zaključiti, da je on i pisao taj članak.

U programu na čelu revije napisano je načelo: »Istina i pravda svima i za sve«. Pitanje je, na koje nije lako odgovoriti, nije li i ta deviza važni dio temelja, na kome Rigondaud gradi svoj antimadžarizam, jer ga je i strast za pravičnošću mogla nagoniti da uzdiže Hrvatsku, koja je upravo bila pretrpjela težak poraz u političkoj borbi. To bi moglo biti baš s obzirom na kolosalni izgled, što ga Hrvatskoj, i to naročito i samo njoj, daje u zaključnoj misli posljednjega citiranog pasusa. Te je misli on iznosio i u »Indépendance belge«, kao što se vidi iz članka koji je prenio »Pozor«. Na sličan način, samo s različitim aspektom, pisao je o Hrvatskoj drugi, vrlo strastveni domaći agitator — Eugen Kvaternik. Ovdje mi nije moguće potpuno istražiti i konstatirati, koliko su Rigondaudovi politički prijatelji u Hrvatskoj upotrebljavali, javno ili privatno, slične ili iste parole kao on u svojoj reviji, pa zato ne mogu ni reći, treba li ekstremnost tona i misli kod njega svesti na žestinu temperamenta (»Pozor« prikazuje Rigondauda upravo tako), ili pak on u tome broju revije govori ono, što misle i njegovi prijatelji, samo do kraja otvoreno, baš zato, jer je tuđinac i izvan dohvata austrijskih vlasti? Vidjelo se, da »Pozor« (i »Novi Pozor«) oprezno prenose Katkovljeve tmurne prognoze o Austriji. A da su pozoraši bili zapali u neku vrstu »stekliškog raspoloženja«, vidi se i po jednom dopisu iz Ljubljane, odnosno prikazu, kako su Slovenci ondje dočekali Hrvate prilikom duhovskih svečanosti, o kojima je već bila riječ. Dopisnik u »Pozoru« uspoređuje oduševljenje u Ljubljani s nekim drugim momentima u nedavnoj prošlosti Hrvatske; kaže, da se je, »što ja znam, samo dva puta ovako oduševljeni živio razlijegao, kad se je naime naš neumrli ljubimac ban Jelačić vratio

⁵⁴ Isto

s mađarske vojne u Zagreb, i kad je naš siromašni prognanik Kvaternik, na saboru u nezaboravnom svom govoru izrekao zlatne ove riječi: braćo, ne treba nam Nijemaca ni Mađara, da možemo biti i živjeti.⁵⁵

Kakogod bilo, Rigondaud je, s obzirom na Mađare i na Austriju, isto tako revolucionaran, kao što je to bio i Kvaternik ili Starčević, i to treba konstatirati, kada se govori o njegovu stavu u prvom broju revije. On ne samo da bez prikrivanja želi propast Austrije, već govori i o načinu, kako će to započeti: on naviješta narodni pokret. U prvom broju revije, u članku »Croatie«, kaže se: »Mi smo ondje, gdje smo bili 1847; hoće li nam iduća godina donijeti neku 1848?«

Prijeti se Krajinom: »Stanje razdraženosti, koje vlada među oficirima i vojnicima graničarima, stvara od Krajine pravu opasnost.« Pouzdanci su izvješćivali u Beč, da se po Pragu šire vijesti o nemirnoj Granici, pa se i u tome Zagreb i Rigondaud podudaraju. To će se ponoviti i u drugom broju, usprkos pomirljivom stavu prema Austriji u glavnom članku drugoga broja revije. Vidjelo se, da Beustovi izvjestioci nisu našli da je Krajina sumnjiva; agitacija s Krajinom bila je samo sredstvo zastrašivanja. Rigondaud usvaja i druga. »Dvojica, bolesnici u agoniji, a obojica osuđeni bez milosti, s elementima što ih sačinjavaju, glavni su faktori istočnog pitanja: Turska, Austrija. Kod kojeg je od njih stanje raspadanja više napredovalo? Teško bi se to moglo reći s potpunom i punom sigurnošću.« (La question d'Orient.)

Srž dopisa iz Mađarske u drugoj knjizi jest: »Budućnost, i to budućnost koja nije vrlo daleka, pripada Košutovoj stranci« (protiv nagodbe s Austrijom, za rušenje Austrije; Hongrie II.)

Na kraju I. knjige nalazi se obećanje, da će se u idućem broju revije dati točna slika o stanju u Austriji i Turskoj i razmatrati njihovi izgledi u borbi. Do toga nije došlo, možda s razloga, što je drugom broju dao jedan članak Matije Bana drugačiji biljeg.

Slavenska, odnosno južnoslavenska nota prvog broja revije svakako je osnovna, i to revolucionarna, doduše bez zacrtanog programa, kako ujediniti južne Slavene, pa i ne uvijek samo njih. Jednom se na ruševinama Austrije i Turske polazi od Hrvatske, drugi put od Srbije, treći put je govor o Podunavskoj konfederaciji, u koju bi ušli Rumunji i Mađari, ili se govori o federaciji južnih Slavena.

Niz načelnih političkih članaka u prvom broju Revije završava se još jednim značajnim: La propagande russe. Pisac se najprije bijesno i s ogorčenjem izruguje manji straha pre Rusima odnosno Slavenima, t. j. pred panslavističkom propagandom; ne priznaje, da takva postoji. Priznaje Rusiji silu, na nedvosmišlen način, čak Evropu proglašava bolesnom od straha i starijih slabosti. Obratna strana s držanjem Poljaka prema Rusima i predbacuje Poljacima, što nisu htjeli poći u Moskvu na etnografsku izložbu 1867. Polemizira s Poljakom Klaczkom, koji je »etnografe« denuncirao Evropi. Pisac također, brani Slavena, napominje, da su se oni, prije nego što su pošli u Moskvu, obratili Parizu, što je i Klaczkuz poznato. Na kraju pisac, očevidno sam Rigondaud, citira Saint-Marc Girardina, »jedno od najhrabrijih i najboljih pera u službi za stvar slabih«, koji da »je pobjedonosno opovrgao za račun Grka priče o tobožnjoj

⁵⁵ Pozor, srpnja 1867 (br. 140).

propagandi Rusa u helenskom kraljevstvu«. ⁵⁶ Citirajući St. M. Girardina, pisac želi reći, da ne postoje turske reforme niti ruska propaganda: to su tek riječi, kojima se služi određen politički interes na Zapadu. Taj loše ocijenjeni politički interes tjera narode, koji nigdje na Zapadu ne nalaze pomoći, u naručje Rusije. Treba, dakle, takvu politiku izmijeniti. Na sličan način opravdavao je slavenski »rusizam« i »Siècle«.

Rusija je ustvari bila vrlo aktivna u Grčkoj i, posredno, na Kreti. Revija je već izložila, da politika, koja štiti Tursku, radi protiv napretka, a rekla je i to, da je ruska politika na Istoku (jer je podupirala i Grke i druge) stvarno na liniji progresa. Pisac se, braneći takvu politiku kao liberalnu, pozvao na francuskog autora, liberalnog novinara, i možda pritom izražavao mišljenje onih krugova uz cara Napoleona (princ Jérôme), koji su manje više dosljedno išli tim putem, ili barem imali voditi računa o slobadarskim težnjama zarobljenih naroda, iz čega je francuska vlada nastojala izvući korist (kao što je to bilo 1959). Možda iz toga kruga potječe i poticaj za Rigondaudova ispitivanja i putovanja. »Pozor« se neprikriveno hvali simpatijama ruskog i francuskog konzula na Rijeci za svoje ljude: »Francuski i ruski konzul, koji rado druguju s narodnjacima na Rijeci, dobili su pisma da ih se kane, ako im stoji do života. G. Berezine (ruski konzul) predao je pismo Csehu, koji mu se slatko nasmija i reče, da su to obične stvari u ustavnim državama. O gosp. Du Règne (francuski konzul) glasa se, da je stvar prijavio svojim putem poslanstvu francuske u Beču.« Povodom riječkih zadjevica predložio je Šokčević još 1862, da se Du Règne ukloni, a odgovor je naglasio, da bi bilo uzaludno mijenjati ličnosti, kad se vanjska služba Francuska ravna po stalnim načelima, koja su nepromjenljiva. ⁵⁷ Nema sumnje, da se tu mislilo upravo na demokratsku agitaciju, kako se bio izrazio i onaj nepoznati denuncijant protiv Rigondauda kod Šokčevića.

Što se tiče ruske »austro-turske« politike, njoj posve odgovara Rigondaudov ton. Već 1864 izražena je po nalogu Gorčakova spomenica, u kojoj se kaže: »Slavenska plemena Austrije treba da miruju, dok ne steknu sposobnost da razbiju austrijski državni skup, što vrijedi i za njihove srodnike u Turskoj.« ⁵⁸ Ignjatijev, poslanik Rusije kod Porte, objašnjava svoj »rad« na Balkanu ovim riječima: »Miniranje Austrije i Turske moralo bi se nastavljati tako dugo, dok ne bude povoljno vrijeme i Rusija dovoljno jaka, da pristupi rješavanju Istočnog pitanja u ruskom smislu.« ⁵⁹ Na istom mjestu naziva on slavenske narode na tom području sredstvom i oruđem ruske politike. Braneći rusku politiku u reviji, Rigondaud je pokazao, da nisu bile bez temelja oznake »panslavist« odnosno »ruski podanik« za njega. On se vrlo umjesno brani od takve »titule«, no to još ništa ne dokazuje, ma da je njegova »austro-turska« politika mogla da bude i čisto francuska, takva, kako ju je shvatio Popović: politika jačanja Srbije i Crne Gore, kako »bi one postale bedem i protiv austrijskog i protiv ruskog utjecaja na Balkanu...« ⁶⁰ Francuska je politika za drugog carstva bila uvijek aktivna u svim smjerovima, imala je izgrađeni stil diplomatske aktivnosti, i može se predpostaviti da ga je zadržala i sada, kad je carstvo iz dana

⁵⁶ Revue orientale I, La propagande russe.

⁵⁷ DAZ. Spisi predsjedništva Hrv. dvor. kancelarije, 1862.

⁵⁸ A. Fischel, Der Panslavismus bis zum Weltkrieg, Stuttgart 1919, str. 381.

⁵⁹ Fischel, o. c., str. 410.

⁶⁰ Popović, o. c., str. 126.

u dan gubilo na snazi. Pisanje Rigondauda bilo je bez sumnje u skladu s određenom ruskom politikom na Istoku, zatim, to je pisanje išlo u prilog i francuskoj politici »zavjera«, t. j. neslužbenoj, a na kraju bez sumnje, i »vanjskoj politici« Strossmayera.

U drugoj knjizi revija piše o »Istočnom pitanju« na posve drugi način. Tu Matija Ban⁶¹ u članku »Le Néoslavisme« kaže odmjereno i bez strasti: »Mi pridajemo veliku važnost tome, da se u očima Zapada točno preciziraju priroda, sadašnji karakter slavenskog pokreta. Potrebno je da (javno) mišljenje bude u tome pogledu obaviješteno s najvećom točnom. Pogrešno obilježavanje situacije nužno bi vodilo griješcima podobnim da ometu prirodno rješenje (ne nasilno; o. p.) istočnog pitanja, jedino što se može primijeniti, a da se ne izazove opći potres, koji svatko nastoji izbjeći. Zato, da bi upotpunili naš kratki pregled o novoslavizmu, nije dovoljno, da se pokaže negativna strana njegova učenja; držimo da je neophodno da se također izlože njegovi pozitivni principi, politički cilj za kojim ide.«⁶² Tu se zatim govori o načinu, kako da se organiziraju velike i male mnogonarodne države; o pravima inojezičnih ili inorodnih kolonija usred drugih naroda; o evropskim političkim savezima, koji se zamišljaju kao savezi jezično srodnih grupa. Taj je tekst izvanredan za proučavanje »slavizma« uopće, a napose još u tom času, kad se on — zapravo nespretno, jer poslije Rigondauda i njegovih napada — predstavlja Evropi. Dok je Rigondaud nastojao da na Zapadu podgrije staru »politiku narodnosti«, Banov članak »Le Néoslavisme« nastoji da stiša konzervativce, govoreći: »Ove glavne crte političkog učenja novoslavizma dokazuju, da Slaveni, ma da nisu posve konzervativni, ne teže za posvemašnjim rušenjem sadašnje političke zgrade. Njihov je cilj, što se tiče istočne Evrope, da pomire koliko je to moguće, narodne težnje stoljeća sa sadašnjim prilikama ovog dijela Evrope. Ne želeći da uklone carstva austrijsko i tursko, oni jedino teže da promijene njihov politički organizam; ni najrevolucionarniji među njima ne idu dalje od želje za izmjenom teritorijalnog položaja.«⁶³ U tom je članku bitno, da se nasuprot prvom broju, i za razliku od njega, interes Slavena (zapadnih, južnih) nastoji izmiriti s opstankom Austrije i Turske. Jasno je, da je Rigondaud drugim brojem revije morao zapravo pobijati, korigirati, upravo primiti korekturu svoga prvog broja.

Činjenica je, da članak o »novoslavizmu« nije potpisao Rigondaud, no on je članak štampao, i možda je ta žestoka korektura, koju je prihvatio, i spriječila dalje izlaženje revije. Maixner je (pretpostavljajući, da su izašla samo dva broja) umjesno primijetio, da drugi broj ima vrlo mnogo oglasa, pa se ne čini, da bi materijalne neprilike spriječile dalje izlaženje. Prekid je doista bio privremen, jer Rigondaud krajem 1868 piše Račkom u tonu, kao da se suradnja sama po sebi razumije.

⁶¹ Matija Ban, poznati publicista i agitator, koji je od 1845 službovao u različitim funkcijama u Srbiji, bio je od 1861 do 1868 na čelu ureda za štampu u Beogradu. Prema njegovu biografu S. Pjerotiću istakla je i K. Lucerna (U spomen Matije Bana Dubrovčanina Zagreb 1907) tri faze u razvoju njegovih političkih nazora: »Dapprima fervente Slavo nel senso unitario, venne poi modificando le sue opinioni nel senso federativo, e fini col farsi deciso campione del jugoslavismo colla nazionalità serba per base« (str. 15).

⁶² Revue orientale II, Le Néoslavisme.

⁶³ Revue orientale, isto.

S pravom se postavlja pitanje: kakvo je stanovište zapravo Rigondaud zastupao? Na ovom mjestu mora se reći: izvjesni podaci, što ih je štampao, dopuštaju pretpostavku, da su mu neke informacije prenesene zajedno s novčanom pomoći. Prema tome, revija daje neka objašnjenja o odnosu Rigondauda prema Rusiji, a daje i neku sliku o njemu samome: očito je bio žestok agitator, ali i nestalan u svom stavu prema problemima slavenskog juga.

Ne treba tek isticati, kako bi bilo zanimljivo vidjeti dokumente o postanku revije i o tome, kojim je načinom stigao u Veneciju Banov članak. Mi ne znamo, radi li se uistinu o dva načelno različita stava, dvije politike, ili možda o taktičkom potezu. U prvom slučaju nameće se pitanje, kako se moglo desiti, da se Strossmayeru, nakon svih nastojanja i nakon boravka Rigondauda u Hrvatskoj, Rigondaud izmakao iz ruku, t. j. da je među ostalim, iznesen protivrječni program austrijskih Slavena.

To se može objasniti vrlo teškim prilikama u zemlji i činjenicom, da su i samom biskupu bile čvrsto vezane ruke; gotovo da je i »Revue orientale«, kao i pariski planovi, vrsta pobune pod svaku cijenu sa strane naših ljudi. A da su oni bili pri tome, dovoljno se vidi iz tona, kojim Rigondaud piše Račkom pri kraju 1868. Tako su note o Hrvatskoj u reviji i udio naših ljudi pritom, o čemu malo znamo, prije svega ilustracija desperatnog stanja u Hrvatskoj, gdje se od muke i ne stiže da se tako važan posao obavi kako valja, s dovoljno opreza i dogovora. Dogovora dovoljnih nije bilo, ma da je očito bilo dobre volje s različitih strana. Ali se, na štetu namjere, slavizam predstavio s dva lica, jednim lojalnim i drugim gotovo stekliškim. K tome korektura steklištva nije došla iz Zagreba (gdje bi htjeli pobuniti Krajinu), već iz Beograda (gdje se naružavaju protiv Austrije, kako se tvrdi u članku: Serbie I). No dopise je uvrštavao Rigondaud. Može li se pretpostaviti, da je isključivo u njegovim rukama i o njegovu sudu ili karakteru ovisilo, što će se Evropi priopćiti o istočnoj problematici? Ako bi tako moglo da bude, onda je Rigondaud učinio griješku uvrštavajući Banov članak. Njegov vlastiti rad u prvom broju, vješt i smišljen stekliški rad, rad stranca van austrijskog teritorija, bio je izvrsno sredstvo za neprijateljsku kampanju protiv nepodopština dualizma. On je daleko više odgovarao momentu, naročito s obzirom na Hrvatsku, što je Rigondaud morao vrlo dobro znati. Ako nije tako, tko je uvrstio Banov članak u reviju, t. j. u čijem je interesu on bio, ili u skladu s čijim shvaćanjima? Ako se radilo o taktici, može se postaviti i pitanje, da li je revija trebala samo da govori o »namjerama« i raspoloženju ili je trebalo da steče saveznika za austrijske Slavene, naime prije svega vlade? Ma šta bilo, protivrječje se ne može zanijekati.

Francuskoj službenoj ili javnoj politici nije početkom 1868 išlo u račun da ozvoljava Austriju, kao što je to sprijeda izloženo. Pišući o panslavizmu, Rigondaud se pozvao na liberalnog, ne »službenog« novinara S. M. Girardina. No u dopisima, čiji je sadržaj biran i smišljen, šef-redaktor smatra potrebnim, da uza svu načelnu osudu istočne politike svoje vlade notira stara i »zaslužena« prava Francuske u Turskoj. I tu je bez sumnje dvojstvo, možda i neopreznost. Šef-redaktor se tu svakako pokazao i kao »Francuz«, nakon što je već govorio »ruski« pa i »srpski«, »češki« također, osim što se mnogo zalagao za Hrvate.

Ovim nije nipošto iscrpljen materijal, što ga pruža Revue orientale, čija je osnovna misao, da narodima koji nemaju slobode treba tu slobodu dati, jer je to glavni zalag mira i napretka. Revija je važan izvor za poznavanje L. Rigon-

dauda, agitator hrvatske opozicije 1867/8, pogotovo, dok nisu pristupačni njegovim člancima iz Mađarske i Hrvatske. Da bi se do kraja upoznala nastojanja hrvatske opozicije 1867/8, treba, uz ostalo, i ubuduće ici tragment L. Rigondauda i francuske publicistique.

R é s u m é

Après avoir esquissé une introduction sur les rapports de la Croatie avec l'Autriche et Hongrie en 1861-68, dont le trait principal était la lutte des Croates pour l'émancipation de la Hongrie comme conséquence des événements de 1848/49, l'auteur voudrait expliquer le rôle que le journaliste français Louis Rigondaud a tenu en 1867-68 dans ces circonstances.

L'article embrasse quelques points fondamentaux: les péripéties autour du séjour de Rigondaud en Croatie; son attitude envers l'opposition croate et particulièrement envers Strossmayer; l'intérêt que l'évêque accordait en 1867 à la presse française; les relations entre la France, la Russie et l'Autriche et leur attitude probable en face de cette activité; l'activité journalistique de Louis Rigondaud et ses opinions politiques d'après sa Revue orientale qu'il publiait à Venise en 1868.

Ses articles anti-hongrois publiés dans le Journal des Débats et dans l'Indépendance belge ont valu à Rigondaud chez les hongrophiles en Croatie les épithètes de conspirateur, de subversif et d'émissaire de la démocratie française. Venus au pouvoir (en juillet 1867), ceux-ci l'expulsèrent de Zagreb, ensuite de Rijeka pour lui interdire enfin tout le territoire de la Croatie et de la Monarchie.

«Pozor», organe du parti nationale (Narodna stranka), quelques leaders de ce parti (M. Mrazović) et leurs amis politiques suivaient avec sympathie l'activité de Rigondaud ainsi que les persécutions auxquelles était exposé, se montraient avec lui en public, considéraient que c'est justement grâce à lui que la Croatie s'est présentée à l'Europe comme «un État à part». Selon l'appréciation du ban Šokčević Rigondaud était devenu en quelque sorte le propagateur de l'opposition croate sur un plan européen.

Les rapports de Strossmayer envers Rigondaud avaient passé les phases d'une certaine collaboration, puis de méfiance pour aboutir de nouveau à une collaboration dont la portée ne peut pas être justifiée si nous devons nous baser sur les données connues. En tout cas cette collaboration cadrerait très bien avec les efforts de Strossmayer de renseigner l'opinion publique française sur l'état de choses en Croatie. Pendant le séjour de l'évêque à Paris lors de l'exposition internationale de 1867, les journaux parisiens (La Presse, Le Monde et Le Siècle) publiaient des articles concernant les problèmes croates. Ces articles traduisaient si bien la pensée de Strossmayer que le ministère de la police viennoise tenait pour sûr le journal français «Le Siècle» était financé par l'évêque croate.

Les autorités magyarophiles de Croatie accusaient Rigondaud d'être un «panslaviste» et «l'homme du gouvernement russe». C'était déjà dans la tradition de la politique allemande et hongroise d'accuser les Slaves et leurs amis de panslavisme. Ces accusations ont trouvé de nouveaux «arguments» à l'occasion de l'exposition ethnographique à Moscou (1867) ainsi que dans d'autres événements.

En analysant les rapports entre la Russie, la France et l'Autriche dans les années 1866-1868, l'auteur considère que l'apparition de Rigondaud en Hongrie (1865/6) et son

activité procroate et panslaviste était non seulement en accord mais pouvait être au service d'une politique déterminée: panslaviste en ce qui concernait la politique russe et politique de nationalité en ce qui regardait les Français. Ces deux politiques coïncidaient après la guerre de Crimée par rapport à la Turquie et à l'Autriche. Lorsque la France s'est approchée de l'Autriche (août 1867), Rigondaud était expulsé par force de Croatie.

Rigondaud était exposé à des poursuites judiciaires encore à Budapest en 1865/6 et à cette occasion avait porté plainte à la Légation de France à Vienne. L'auteur n'a pas eu la possibilité de consulter les archives de cette Légation mais tout de même il a pu constater que le consul de France à Rijeka Du Règne avait pris ostensiblement Rigondaud sous sa protection (août 1867).

Ses opinions »panslavistes« et russophiles Rigondaud avait clairement démontré dans la Revue orientale (1868). Dans ce périodique politique et littéraire, il s'occupait des problèmes de tout les peuples qui vivaient sous les Turcs et les Autrichiens et, en même temps, il ne cessait pas de publier les articles procroates et anti-hongrois. Rigondaud accordait beaucoup d'importance aux Slaves méridionaux en général, mais il n'avait pas d'attitude précise envers leur future organisation politique. Dans cette imprécision il allait si loin, que dans le 1er numéro de sa revue il annonçait d'avance la ruine de l'Autriche et de la Turquie tandis que dans le second on plaidait pour ces deux pays (article de Matija Ban »Le Néoslavisme«). Une telle physionomie de la revue témoignait non seulement du manque de l'assurance de l'auteur qui s'orientait mal parmi les problèmes dont il s'occupait mais aussi bien de la situation politique très compliquée en Croatie de même que de la complexité des rapports parmi les Slaves méridionaux en général.

Le matériel exposé et l'explication offerte par l'auteur nous permet d'assigner à Rigondaud et à la presse française un certain rôle dans la lutte de l'opposition croate contre les magyarophiles en Croatie en 1867/8. En même temps on atténue l'opinion trop sévère de L. Léger sur Rigondaud.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA X.

1957.

BROJ 1—4

Redakcioni odbor:

OLEG MANDIĆ
JAKŠA RAVLIĆ
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB